

I.

Uvod

1.

Središnji lik ove knjige je Sekst Empirik, antički filozof koji je živio vjerojatno u 2. st. n. e. i čiji spisi - *Obrisi pironizma* (*Purrhōneioi hupotupōseis*, *PH*) i *Protiv učenjaka* (*Adversus mathematicos*, *M*) - predstavljaju glavne izvore za naše poznavanje antičkog pironizma, jednog od dvaju skeptičkih pokreta koji su se javili u antičkoj filozofiji.¹ Iako je pironizam prije Seksta imao dugu povijest - njegov osnivač Piron živio je na prijelazu iz 4. u 3. st. pr. n. e. - ta nam je povijest sačuvana u krajnje fragmentarnom obliku, tako da golemu većinu onoga što uopće znamo o antičkom pironizmu znamo iz djela Seksta Empirika. U svakom slučaju, izraz »antički pironizam« iz podnaslova ove knjige upućuje na pironizam kako je prikazan kod Seksta Empirika.

Izgleda da Sekst u kasnoj antici nije bio naročito utjecajan. Zapravo, može se reći da su njegovo djelo, kao i pironizam općenito, sve do 16. stoljeća bili gotovo nepoznati. U 16. stoljeću dolazi do velike promjene, koja je izazvana, između ostaloga, prvim tiskanim izdanjem latinskog prijevoda *Obrisâ pironizma* što ga je 1562. objavio Henri Estienne te prvim izdanjem latinskog prijevoda *Protiv učenjaka* što ga je 1569. objavio Gentician Hervet. Sekst se tada otkriva kao istaknuta antička figura - naziva ga se »le

---

¹ Više o Sekstovim djelima te o povijesti pironizma prije Seksta može se naći u Grgić 2008, 1-42.

divin Sexte« i označava kao oca moderne filozofije – a pironizam kao iznimno važan filozofski pokret.² Pironovski stavovi i argumenti u 16. i 17. stoljeću rabe se u različitim kontekstima – između ostaloga, igraju važnu ulogu u protureformacijskom pokretu – i imaju ključan utjecaj na tako različite filozofe kao što su, primjerice, Montaigne, Descartes i Hume.³ Istodobno, zahvaljujući najvećim dijelom pironovskoj renesansi, skepticizam postaje jednom od središnjih filozofskih tema. Druga pironovska renesansa započela je u drugoj polovici 20. stoljeća, jačanjem interesa za helenističku filozofiju među povjesničarima antičke filozofije. Uz to, pironovski su argumenti otada sastavni dio suvremene epistemologije.⁴

2.

Kad bismo pokušali veoma kratko sažeti pironovsko stajalište kako ga prikazuje Sekst, to zapravo ne bi bilo naročito teško učiniti. Pironovski je skepticizam, prema Sekstu, vrsta sposobnosti, naime sposobnost da se u opreku stave pojave i misli, i to ili pojave s pojavama ili misli s mislima ili naizmjenice. Pojave su, otprilike, opažajni sadržaji,

---

² Božanskim Sekstom nazvao ga je François de La Mothe Le Vayer, jedan od popularizatora pironizma u Francuskoj u 17. stoljeću. Ocem moderne filozofije nazvao ga je Pierre Bayle u svome *Rječniku*. Usp. Popkin 2003, osobito 17–43 i b. 4 na str. 18.

³ Richard Popkin, koji je najzaslužniji za rekonstrukciju uzbudljive povijesti ponovnog otkrivanja pironizma u 16. stoljeću, tvrdi da je ono što on naziva »*crise pyrbonienne*«, do koje je došlo u sporu između reformacije i protureformacije oko ispravnog tumačenja uloge vjere i njezina odnosa prema razumu, odigralo ključnu ulogu u razvoju rane novovjekovne filozofije, koju obilježavaju pokušaji da se učinkovito odgovori na tu krizu.

⁴ O tome usp. prije svega Klein 2015.

koji mogu biti propozicijski, pa tako o njima izvještavamo tako što kažemo »Pojavljuje mi se da x jest F «, ili nepropozicijski, o kojima izvještavamo rečenicama oblika » x mi se pojavljuje kao F «. Misli su pak apstraktniji sadržaji, no kod Seksta postoji tendencija da misli podvede pod pojave, tako da je sasvim smisljeno kazati npr. »Pojavljuje mi se da je svijet vječan«, odnosno »Svijet mi se pojavljuje kao vječan«. Nakon što dvije pojave ili dvije misli ili pojavu i misao stave u opreku, pironovci pokazuju da nijedna od njih nije uvjerljivija od druge - da su istojake i da nijednoj ne mogu dati prednost, to jest pristati na nju kao istinitu. Stoga se moraju suzdržati u pogledu toga koja je istinita, to jest suzdržati se od iznošenja suda »Istinito je da x jest F « ili »Istinito je da x nije F « i zastupanja odgovarajućeg vjerovanja. To vrijedi za apsolutno svaku pojavu i svaku misao, tako da se pironovci zapravo suzdržavaju od suda u pogledu svega. Drugim riječima, budući da nijednu pojavu ili misao ne mogu smatrati istinitom ili neistinitom, a držati nešto istinitim znači zastupati vjerovanje, pironovci ne zastupaju nijedno vjerovanje. Sekstovi se sačuvani spisi - uz iznimku prve knjige *Obrisâ pironizma*, koja predstavlja općeniti prikaz pironovskog stajališta - sastoje od detaljnog demonstriranja da takav zaključak vrijedi kako za sve iskaze i teorije u glavnim područjima filozofije (logici, fizici i etici, o kojima raspravlja u *PH* 2-3 i *M* 7-11) tako i za *septem artes liberales* (gramatiku, retoriku, geometriju, aritmetiku, astronomiju i glazbu, o kojima raspravlja u *M* 1-6; logika je, kako vidimo, obrađena kao dio filozofije).⁵ Cilj cijelog tog pothvata je praktički, naime ostvarenje spokoja ili neuznemirenosti (*ataraxia*)

---

⁵ Strogo govoreći, stvari su ipak malo složenije, budući da Sekstovi argumenti, osobito u *M* 1-6, ne završavaju uvijek u suzdržavanju, nego često u odbacivanju neke misli kao neopravdane. Moguće je da objaš-

- nakon što se suzdrže od suda, pironovci otkrivaju da za suzdržavanjem prirodno slijedi neuznemirenost, kao što sjena slijedi tijelo, kako kaže Sekst.

To je, u najmanju ruku, neobično stajalište. Izdvojio bih četiri skupine pitanja koja možemo postaviti već na temelju tako kratkog opisa.

Prvo, ako se pironovci uistinu suzdržavaju od suda doslovno u pogledu svega, ako baš ništa ne drže istinitim, kako onda uopće mogu živjeti? Niz filozofa - Aristotel i Hume istaknuti su primjeri - iznijelo je neku inačicu toga prigovora smatrajući da je takav radikalni skepticizam jednostavno beznađno stajalište.⁶ Živjeti bez zastupanja vjerovanja uistinu se čini nemogućim; no trebamo li pironizam shvatiti tako doslovno i radikalno? Postoje barem tri alternativna shvaćanja njihove pozicije. Prvo, možda pironizam i nije zamišljen kao filozofija koja se može ili treba primijeniti na život. Možda su pironovski argumenti izolirani iz običnog života i njegovih sudova i vjerovanja i služe isključivo u teoretske svrhe. Drugo, možda pironovci ipak imaju nekakva vjerovanja, naime vjerovanja o svojim stanjima. Ako se pironovcu pojavljuje da x jest F , on na to pristaje, i taj pristanak neka je vrsta vjerovanja - ne, doduše, vjerovanje o vanjskom svijetu, nego vjerovanje o pironovčevu vlastitom stanju, o tome da je on aficiran kao da x jest F . Naposljetku, moguće je da se pironovci ne žele suzdržati od zastupanja baš svih vjerovanja, nego samo

---

njenje za to treba tražiti u različitom vremenu nastanka njegovih spisa. U to ovdje ne trebam ulaziti.

⁶ Aristotel, naravno, ne argumentira protiv pironizma, nego protiv konsekvenci protagorovskog relativizma, no njegov je argument zapravo paradigma svih kasnijih optužbi da je pironizam praktično nemoguć. Usp. *Metafizika* Γ.4.1008b10-19. Što se tiče Humea, usp. Hume 1949, 183, 187.

od određene klase vjerovanja, naime onih vjerovanja koja su uobičajena u filozofiji i znanosti. Obična vjerovanja običnih ljudi možda su imuna na skeptičke argumente.

U IV. i V. poglavlju ove knjige odbacujem sva ta alternativna tumačenja i tvrdim, u osnovi, da pironovski stav možemo shvatiti ovako: prigovor da je pironovsko stajalište beznadno jer bez zastupanja vjerovanja nije moguće živjeti uzima kao dokazano ono što tek treba dokazati, naime, prvo, to da je pojam vjerovanja uistinu neophodan u opisu ljudskog života i, drugo, to da postoji suglasnost oko toga na što mislimo pod riječju »vjerovanje« kada kažemo da bez zastupanja vjerovanja nije moguće živjeti. No obje su te pretpostavke prijeporne. Drugim riječima, pironovac odbija odgovoriti na pitanja »Imaš li ti vjerovanja?« ili »Držiš li ti išta istinitim?«, jer smatra da ponuditi bilo koji odgovor na njih znači postati involviran u filozofske prijepore oko toga što je vjerovanje ili što je istina. No takvo involviranje niti je potrebno niti išemu koristi.

Druga skupina pitanja što ih izaziva gornji kratak opis pironovskog stajališta tiče se pojma neuznemirenosti. Zašto bi baš neuznemirenost bila cilj pironizma? Antički su filozofi, osobito oni iz helenističkog razdoblja, pod ciljem obično razumjeli sreću (*eudaimonia*), no Sekst ne poistovjećuje sreću s neuznemirenošću. Neuznemirenost je za njega samo nužan uvjet za sreću. Osim toga, Sekst tvrdi da je za ostvarenje neuznemirenosti potrebno suzdržati se od suda u pogledu svega. No to se čini pretjeranim zahtjevom – zašto bih se, kako bih ostvario neuznemirenost, morao suzdržati od suda u pogledu valjanosti pojedinih vrsta logičkih zaključaka ili istinitosti pojedinih metafizičkih teorija?

O neuznemirenosti kao cilju raspravljam u VI. i dijelom u II. poglavlju. Smatram, otprilike, da Sekst nema dobre razloge za izdvajanje upravo neuznemirenosti kao

cilja, i da nije sasvim jasno kako opravdati zahtjev za univerzalnim suzdržavanjem kako bi se cilj ostvario. Uz to, očito je da u mnogim slučajevima pouzdanije sredstvo za ostvarenje neuznemirenosti jest stjecanje vjerovanja, a ne njihovo napuštanje. Ipak, u II. poglavlju nudim dobrohotno tumačenje načina na koji bi se mogla shvatiti veza između suzdržavanja i neuznemirenosti.

Nadalje, što znači suzdržati se od suda i jesu li pironovci uopće u poziciji da dođu do toga stanja? O suzdržavanju bismo mogli razmišljati na sljedeći način: najprije vjerujemo da p ili da $ne-p$, no potom, nakon što smo posebno razmotrili argumente na objema stranama, povlačimo svoj pristanak i na p i na $ne-p$ i odustajemo od vjerovanja. Na taj se način možda može postati pironovac, ali Sekst tvrdi da se oni koji već jesu pironovci u istraživanje p i $ne-p$ upuštaju tako što nemaju vjerovanje ni o jednome ni o drugome. Stoga njihovo istraživanje zapravo ne proizvodi suzdržavanje, nego ga potvrđuje; ono pokazuje da oni moraju ostati u stanju u kojem su i bili. No kako je moguće istraživati nešto ako se o tome prethodno ne posjeduje barem vjerovanje?

U III. poglavlju tvrdim da Sekst na to pitanje nudi dijalektički odgovor, koji glasi otprilike ovako. Istraživati se ne može niti ako se prethodno posjeduje vjerovanje ili znanje o predmetu istraživanja niti ako se ne posjeduje. Oni koji tvrde da pironovci ne mogu istraživati jer nemaju vjerovanje ni znanje trebali bi najprije pokazati kako oni sami, koji navodno posjeduju vjerovanje i znanje, mogu istraživati. No oni to ili ne mogu učiniti ili pak moraju priznati da njihovo istraživanje počiva na istim predistraživačkim resursima kao i pironovsko.

Naposljetku, Sekst tvrdi da su pironovci skeptici, a riječ »skeptici« (*skeptikoi*) uzima u njezinu primarnom značenju, naime »istraživači«. Pironovci su skeptici-istraživači

zato što istražuju dalje od drugih filozofa, kako onih koji tvrde da su pronašli istinu (tzv. dogmatika), tako i onih koji tvrde da se istina ne može pronaći (sljedbenika druge struje antičkog skepticizma, naime pripadnika Platonove Akademije u razdoblju od 3. do 1. st. pr. n. e. ili negativnih dogmatika). Dogmatici i akademičari svoje su istraživanje završili, no pironovci, kako tvrdi Sekst, istražuju dalje. Problem je u tome što se zapravo ne čini da istražuju dalje - ta i sami tvrde da se suzdržavaju od suda u pogledu svega i da su tako ostvarili neuznemirenost. U II. poglavlju pokazujem da ipak postoji način da se te dvije karakterizacije pironovaca - kao skeptika-istraživača i kao suzdržavatelja - pomire.

3.

U ovoj knjizi, dakle, raspravljam o onome za što smatram da su središnji problemi antičkog pironizma kako je prikazan kod Seksta Empirika i nudim neke odgovore na njih. Ne pokušavam dati neku sustavnu, obuhvatnu i konsistentnu interpretaciju. Razlog tome nije samo činjenica da su poglavlja ove knjige izvorno objavljena kao samostalni ogledi posvećeni pojedinačnim problemima. Zapravo mislim da sustavna i konsistentna interpretacija Seksta Empirika nije moguća, jednostavno zato što on nije takva vrsta filozofa s kojim je moguće nešto takvo pokušati učiniti. On sam tvrdi da piše u svojstvu kroničara ili historičara pironizma, no ono što nudi jest ahistorijski pokušaj prikaza jedne duge tradicije. Koliko god Sekst bio sistematičan i pedantan, takvu tradiciju jednostavno nije moguće obuhvatiti u konsistentnu cjelinu. Ako pironizam smatramo zanimljivim, to vjerojatno nije zbog njegove sistematičnosti i konsistentnosti. Osim toga, u knjizi ponegdje odlazim dalje od onoga što izravno možemo naći

kod Seksta i razmatram ne ono što on kaže, nego ono za što mislim da bi mogao ili trebao kazati želi li biti konsistentan. Takav pristup smatram opravdanim ne samo zbog naravi Sekstova teksta nego i zato što držim da je to normalan i poželjan dio proučavanja povijesti filozofije.

U naslovu ove knjige izdvojio sam jednu temu koju smatram naročito zanimljivom i važnom. Njome se bavim u IV. i V. poglavlju, iako je u nekom obliku dotičem u svim poglavljima. Ne tvrdim da ona predstavlja ključ za razumijevanje Sekstova skepticizma, ali smatram da nam može otkriti dosta toga. Riječ je o sljedećem.

Sekst kaže da pironovci slijede svakodnevni život. Ta je tvrdnja dio njegova odgovora na prigovor da skeptici ne mogu živjeti svoj skepticizam – ne samo da mogu, odgovara Sekst, nego žive baš kao i svi drugi ljudi. No Sekst tvrdi još nešto: on tvrdi da su pironovski skeptici zagovornici i branitelji svakodnevnog života; da su saveznici svakodnevnog života u njegovoj borbi protiv filozofskih vjerovanja, koja su posve beskorisna i štetna. Te su tvrdnje neobične, iz razloga koje spominjem na početku IV. poglavlja. No smatram da su veoma važne, jer mogu služiti kao polazište za razotkrivanje nekih nedoumica s kojima smo suočeni kada pokušavamo shvatiti što pironovci zapravo žele. Naime, ako pironovci slijede svakodnevni život, onda to znači da oni pristaju na svakodnevne ili zdravorazumske sudove, koji su imuni na skeptičku dvojbu i koji ne spadaju u doseg skeptičkog suzdržavanja. Jedan način na koji bismo mogli pokušati razumjeti na kakve onda sudove pironovci pristaju jest da pretpostavimo da jedina stvar na koju oni mogu pristati jesu sudovi o tzv. mooreovskim činjenicama, naime »onim stvarima koje znamo bolje nego što znamo premise bilo kojega filozofskog argumenta« (Lewis 1996, 549). To su činjenice kao što je činjenica da ja sada ovo pišem, da imam ruke, da

sjedim itd. No kako razumjeti mooreovske činjenice u pironovskoj upotrebi?

Ne možemo ih razumjeti onako kako ih je razumio sam Moore. Pogledajmo, znatno pojednostavljujući stvari, dva dobro poznata Mooreova argumenta protiv tradicionalnog skepticizma.⁷ Prvi argument je ovaj (Moore 1959a):

- (1) Ovo [podizujući jednu ruku] je jedna ruka.
- (2) Ovo [podizujući drugu ruku] je druga ruka.
- (3) Dakle, postoje barem dvije ruke.
- (4) Dakle, postoje stvari izvanjske našem umu.

Sekst bi priznao da je ovaj argument valjan (uostalom, i sam navodi slične argumente, na što upućujem u IV. poglavlju), no ne bi priznao da je time konkluzivno dokazano postojanje stvari izvanjskih našem umu. Jer tvrdio bi da su argumenti prema kojima stvari izvanjske našem umu ne postoje jednako uvjerljivi kao i ovaj, tako da se u pogledu ovog pitanja moramo suzdržati od suda. No ako pironovci slijede svakodnevni život, ne bi li onda navedeni argument trebao biti uvjerljiviji od skeptičkoga, s obzirom na to da su njegove prve dvije premise sudovi o mooreovskim činjenicama? Po svemu sudeći, Sekst bi odgovorio da je taj argument jednako uvjerljiv kao i bilo koji drugi filozofski argument koji niječe postojanje stvari izvanjskih našem umu zato što su sudovi o mooreovskim činjenicama koji sačinjavaju njegove premise izašli iz svoje svakodnevne upotrebe i time izgubili svoj povlašteni status. U svakodnevnoj upotrebi, rečenica »Ovo je ruka« služi tome da prenese neku informaciju (primjerice kada nekoga poučavamo hrvatski), a upotreba te rečenice kao premise filozofskog argumenta *nije* dio njezine svakodnevne upotrebe.

---

⁷ Dakle, skepticizma u pogledu vanjskog svijeta inspiriranog Descartesovim argumentima iz prve *Meditacije*.

Pogledajmo drugi Mooreov protuskeptički argument (Moore 1959). Tradicionalni skeptički argument obično se formulira u ovom obliku:⁸

(1) Ako ne znam da ne sanjam, onda ne znam da imam ruke.

(2) Ne znam da ne sanjam.

(3) Dakle, ne znam da imam ruke.

Primjenjujući načelo »Ono što je za jednu osobu *modus ponens*, za drugu je *modus tollens*«, Moore dobiva protuargument:

(4) Ako ne znam da ne sanjam, onda ne znam da imam ruke.

(5) Znam da imam ruke.

(6) Dakle, znam da ne sanjam.

Potom dodaje: »Jedan argument je jednako dobar kao i drugi, osim ako moj suparnik ne može ponuditi bolje razloge za tvrdnju da ne znam da ne sanjam nego što ja mogu ponuditi za tvrdnju da znam [da imam ruke]« (Moore 1959, 247). Teret dokaza prebačen je, dakle, na skeptika, a budući da on ne može ponuditi bolje razloge za tvrdnju da ne znam da ne sanjam, (4)-(6) je jednako dobar argument kao i (1)-(3). Znači li to da Moore prihvaća pironovski zaključak da se moramo suzdržati od suda u pogledu toga znam li da imam ruke ili da ne sanjam? Sigurno da ne – jer mooreovska je činjenica da je razložnije vjerovati (6) nego (3), upravo zato što je mooreovska činjenica da imam ruke. No kao i ranije, za pironovskog skeptika činjenica da imam ruke, kao i činjenica da znam da imam ruke, prestaju biti mooreovske činjenice čim su

---

⁸ Taj je argument star. Temelji se na Platonovu *Teetetu* (158c), a obilato su se njime koristili akademijski skeptici (Sekst, *M* 7.402-404). Kod Seksta također nalazimo argument koji se zasniva na sanjanju, ali je drukčije strukture (*PH* 1.104).

postale dijelovi filozofskog argumenta, a kao dijelovi filozofskog argumenta imaju isti status kao i *bilo koji* filozofski iskaz. Stoga i one spadaju u domenu skeptičkog suzdržavanja.

Pa što je onda izvan te domene? Drugim riječima, što je taj svakodnevni život - što su njegovi sudovi, njegova mentalna stanja i njihove jezične artikulacije - koje pironovski skeptik slijedi i koje su imune na pironovsko istraživanje? Na koncu IV. poglavlja nudim neku vrstu pragmatičkog objašnjenja svakodnevnog života: u domenu svakodnevnog života možemo ubrojiti samo ono što je korisno za običan ljudski život, i to kada ga rabimo upravo na taj način. Primjerice, matematički iskazi spadaju u tu domenu kada ih rabimo kako bismo na neki način olakšali i poboljšali naš život; no filozofija matematike beskorisna je i svaki spor u filozofiji matematike nužno vodi suzdržavanju. Je li moguće povući jasnu granicu između korisnosti i jalovosti, svakodnevnoga i onog što spada u dogmatske sanjarije, kako domenu u pogledu koje se trebamo suzdržati od suda ponekad opisuje Sekst? I spada li i sama pironovska filozofija u tu domenu? Sekst, slično kao i kasnije Wittgenstein, kaže da nakon što smo se skeptičkim ljestvama popeli do željenog mjesta, ljestve možemo odbaciti (*M* 8.481; *Tractatus* 6.54; usp. i *PH* 2.188, 206). Dakle, kao da pironizam shvaća kao filozofiju čiji je cilj dokinuti samu sebe. Poput nekih kasnijih filozofija koje su sebi postavile takav ili sličan cilj, mislim da je to ipak preambiciozna zadaća.